

Yorgan ve Yorgan Yüzleri*

Özlem SALMAN

Öğrenci

Mimar Sinan Üni. Güzel Sanatlar Fak. İSTANBUL

1. GİRİŞ

Diğer hayvanların yanında kendi çıplaklığını farke eden insan, çevresindeki canlıların tüy, kürk ya da kabuk, pul gibi örtülere sarılı olduklarının farkına vardı. Gerek soğukta hissettiği üşüme duygusundan dolayı gerekse sıcak ve güneşin etkisinden korunmak için çeşitli yollar aradı ve örtünmeyi keşfetti. İnsandaki örtünme önceleri yapraklarla başladı. Daha sonra avladıkları hayvanların etini yediler, derilerini de örtünerek değerlendirdiler. İnsanın örtünme kaygısı temel olarak yalnızca giysilere indirgenemez. Vücutlarını örttikleri gibi çıplak mimari mekanları da süslediler.

Hayvan derilerini ve bitkileri insanların ilk yorganları olarak tanımlayabiliriz. Günümüzde kalan arkeoloji yapıtlarına göre Hitit, Mısır, Mezopotamya, Asur, İran, Yunan ve Anadolu uygarlıklarında ve çeşitli sanatların kaynağı olan Orta Asya'da bu görüşü destekleyen birçok örnekler bulunmuştur.

2. TARİHSEL GELİŞİM

Göçebe ve savaşçı bir yapıya sahip olan Türkler'de ilk yorgan örnekleri hayvan derisi ile applike tekniğinde yapılan örtüler ve yünün sıkıştırılması ile oluşturulan keçe türünde görüldü. Gelişen applike yöntemi zamanla desen ve motiflerin oluşumunu da beraberinde getirdi. Doğadaki çeşitli bitkilerden elde edilen boyalar ile bu deri ve yünler boyandı, applikelere renk girdi. Artık yorganlar daha zengin görünümlü, daha çekici hale geldi.

Uygurlar, Türklerin yerleşik düzene geçmiş ilk büyük topluluğudur. Bu düzen değişikliği onların sanat anlayışlarının da değişmesine yol açmış. Yerleşik düzenin tarımı geliştirmesiyle de pamuk yetiştirilmiş ve dokuma sanatına pamuk girmiş böylece yorgan olarak kullanılan örtülerde pamuklu dokumalar kullanılmaya başlanmıştır.

1071 Malazgirt savaşıyla birlikte Anadolu'ya yerleşen Türkler, buranın kültürüyle kendi kültürlerini birleştirmişlerdir. İslam dininin kabulüyle birlikte sanat anlayışına yeni bir boyut gelmiş, süslemlerinde insan figürünü de kullanan Türkler'de motiflerin değişip soyutlandığı izlenmiştir. İslam dininde resmin yasak olduğuna olan yaygın inanç, soyutlamaların tamamen ta-

nınmaz hale gelene kadar biçim değiştirmesine yol açmıştır. Buna rağmen İslamiyeti kabul eden Selçukluların tüm süslemelerinde olduğu gibi yorgan yüzlerinde de hayvan ve insan motiflerini kullandıkları düşünülebilir. Osmanlılarda ise diğer sanat dallarında olduğu gibi işleme sanatında yer alan yorgan yüzlerinde de başarılı uygulamalar ve çeşitlilik gözlenmiştir. Hatta bunlarla ilgili belgeler tutulmuş, bu yolla günümüze birçok bilgi ulaşılmıştır. Yorgan yüzleri ve çeşitleri hakkındaki bilgilere yazma eserlerde rastlıyoruz. Narh defterlerinde adı geçen yorgan yüzü çeşitleri arasında, Şip yorgan, Atlas yorgan, Canfes yorgan, Beledi yorgan, Benaluka işi yorgan, Yazma yorgan ve Kadife yorganlara rastlıyoruz.

3. KULLANILAN TEKNİKLER

Kumaş yüzlerini süsleme tekniklerinden, işleme ve applike gibi farklı bir teknik de yazmacılıktır. Kalem işi ve kalıp kalem tekniği ile yapılmış Kandilli ve Üsküdar yazmaları yorgan yüzleri arasında ün yapmışlardır. Kompozisyonlarda desenler genellikle yorgan çevresinde kenar brodürü ve ortada bir göbük oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir.

Kadife yorganlara 15.yüzyıldan sonra sıkça rastlanmaktadır. Bursa ve Bilecik'de tüm çeşitleriyle büyük incelikte dokunmuş kadifeler kabartma desenli veya düzdür. Özenle işlenmiş desenlerde altın sırma ya da gümüş sim iplikler kullanılmıştır.

Desenli dokuma kumaşlardan başka düz dokunup üzerine çeşitli desenlerin kumaş yüzeyine silkme yöntemi ile geçirildiği ve iğne ile desenlerin dikilip, kabartıldığı yorganlar da vardır. 16.yüzyılda tavuş kuşu, çiçek yaprakları, bulut, rumi, hatayi, penç ve çeşitli çiçeklerin işlendiği motifler bilhassa lale ve karanfil desenleri kullanılmıştı. 17.yüzyıldan sonra küçük serpm desenli ve yollu, çizgili yorganlar görülmektedir. Kırmızı renk zeminde hakim durumda kullanılmış, sim ve sırmalarda altın oranı azalmıştı. Klaptan ipliklerle işlenen zerdüz ve dival nakışları "sade" denilen düz kadife kumaşlara uygulanırdı. Anavata adı verilen ve dival tekniğinin bir varyasyonu olan pamuk veya renkli iplik kullanılarak yapılan işleme tekniği de yorgan yüzlerinde sıkça kullanılmıştır. Atlas dokuma, ipeğin kendine has parlaklığını en iyi şekilde yansıtır. Bu yüzden Osmanlı Sarayı'nda bu kumaştan yorgan yüzü olarak yararlanılmış, parlaklığı ve malzemenin sağlam oluşu kullanım oranını

önemli ölçüde artırmıştır. Atlas yorgan yüzleri de altın ve gümüş tel ile işlenerek zenginleştirildiği görülmüştü. 17.yüzyıldan itibaren canfes yorgan yüzlerinde de artış gözlenir. Bezayağı örgüde çeşitli renklerde ve düz olarak dokunan Canfes'in parlaklığı ve kendine özgü sertliği uzun zaman devam ederdi. Atkı ve çözücü farklı renkte olan canfeslere yanar-döner denir ve bu tür dokumaların atkı sıklığı çözücüye oranla daha fazlaydı.

Yorgan yüzü olarak kullanılan dokumalar arasında Beledi denen, ipek ve pamuk karışımı kumaşlar vardır. Bunlar 15.yüzyıldan itibaren önce tire daha sonra Urla, İzmir, Manisa, Konya, Bursa ve İstanbul'daki atölyelerde özel tezgahlarda dokunmuştur. Kullanılan desenler genellikle geometriktir. Motifler dokumadaki iki yüzün yer değiştirmesiyle oluşur. Kumaşın her iki yüzünde kullanılabilir. Bu yüzden bayraklar bu teknik ile dokunmuştur. Beledi dokumalarına üzerlerindeki desenlere göre bademli, kutulu, çubuklu, yıldızlı, aynalı gibi adlar verilmişti.

Benaluka işi yorgan yüzleri küçük ve renkli kumaş parçalarının çiçek ya da geometrik biçimlerde kesilerek yanyana dikilmesiyle meydana gelmiştir. Bu tekniğin çıkış yeri Bosna'nın bir ilçesidir. En ilkel yorgan yüzlerinin bu teknik ile yapıldığını daha önce belirtmiştik. Önceleri desen ve kompozisyona önem verilmeden yapılan bu tip yorgan yüzü örnekleri, zamanla gelişmiş, parçalı bohça denilen teknik ile kolay uygulanabilir hale gelmiştir.

Yorgan yüzü çeşitleri arasında "şip yorgan" diye adlandırılan ve altın sırma ile işlenerek yapılmış yorgan yüzlerine de rastlanır. Bu tip yorgan yüzü ilk kez Şam'da dokunmuştur. Bu nedenle "Şam işi yorgan yüzü" diye de adlandırılır. Bu yorgan yüzü Osmanlıların parlak devirlerinde sarayda ve saraya bağlı çevrelerde kullanılırdı.

4. SONUÇ

İşleme sanatı, Osmanlılar'da tüm sanat dallarında

olduğu gibi yorgan yüzlerinde de kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin zenginliği diğer sanat dallarında olduğu gibi yorgan yüz işlemlerinde de altın ve gümüş gibi kıymetli maden kullanımına yol açmış ve bu da zamanın estetik değerlerini ön plana çıkarmıştır. Bunun yanında tırtıl, inci, pul ve değerli taşlarla işlenmiş yorgan yüzleri de sıkça görülmüş ve desenler incelenerek malzeme çeşidinin ve kalitesinin arttığı gözlenmiştir. Ayrıca ipliklerde kullanılan renk sayısı artış göstermiştir. Sarayın denetiminde en güzel örnekleri verilen yorgan yüzleri "Terziler Karhanesi" denilen dükkanlarda yapılır. Bu dükkanlarda çalışanlar "Karhan-i Hassa" ve "Ehl-i Hiref-i Hassa" gibi okul konumundaki kurumlarda yetişen sanatkarlardır. Bunlar, altın işlemeciler, simkeşanlar ve ipekçiler diye yaptıkları işlere göre ayrılmışlar. Saray nakkaşlarının çizdikleri örneklerle de diğer siparişler ile olduğu gibi yorgan yüzü işlemlerini de yapmışlardır. Osmanlı Devletinin parlak devirlerinde kadife ve ipek yorganlar, Şip, Atlas, Saten, Beledi ve Canfes yorganlar gibi çeşitlere rastlanırdı.

Geleneksel yaşantıda halı, kilim gibi günlük kullanım alanı olan eşyalar içinde büyük bir özenle hazırlanan ve estetik değer taşıyan yorganlarda vardı ve ekonomik güçlerine göre günlük kullanılan veya misafir ve çocuk yorganlarını özenle hazırlarlardı.

Bu tip yorganlarda baskı tekniği ile süslenmiş yemni ve basma yorgan kumaşları da kullanılmıştır.

Günümüzde ise temizlenip, atılmış yün ve pamuklar, astar bez üzerine aynı kalınlıkta yayılır, bunun üzerine de atlas saten düz kumaştan yorgan yüzü serilerek, alttaki yorgan bezi ile yorgan yüzü silkme yöntemi ile kumaşa geçirilmiş desen takip edilerek dikilip birbirine tutturulur.

KAYNAKÇA

- ARSEVEN, C.E.; Türk Sanatı
- ERUZ, F.B., Türk İşlemleri
- ÖZBEL, K.; El Sanatları IV.
- ÖZ, T., Türk Kumaş ve Kadifeleri
- Meslek Mensucat Dergileri 1956

Sayın Aboneler !..

1990 Yılı bitiyor.

1991 Yılı için aboneliğinizi yenilediniz mi?